

10 (231)
кастрычнік
2018 год

Выдаецца са студзеня 1993 г.

Пасведчанне
аб рэгістрацыі
№ 1221
ад 14 студзеня 2013 г.

Выходзіць 12 разоў
у год (з ліпеня 2003 г.)

НАВУКОВА-ТЭАРЭТЫЧНЫ, НАВУКОВА-МЕТАДЫЧНЫ ЧАСОПІС

Заснавальнікі:

Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь, рэспубліканскае ўнітарнае прадпрыемства "Выдавецтва "Пачатковая школа", дзяржаўная навуковая ўстанова "Інстытут гісторыі Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі", Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт

Рэдакцыйная калегія:

Галоўны рэдактар
Максім Навумавіч
Гальпяровіч
Пётр Брыгадзін, Рыгор Васілевіч, Вячаслаў Даніловіч, Дзяніс Дук, Валерый Жук, Віктар Іўчанкаў, Аляксандр Каваленя, Міхаіл Касцюк, Аляксандр Каханюўскі, Веньямін Космач, Уладзімір Кошалеў, Васіль Кушнер, Надзея Кушнер, Рыгор Лазько, Аляксандр Лакотка, Аляксей Літвін, Анатоль Люты, Вольга Ляўко, Ігар Марзалюк, Наталля Матусевіч, Аляксандр Радзькоў, Аркадзь Русецкі, Аляксандр Смолік, Сяргей Ходзін, Вітаўт Чаропка, Мечыслаў Часноўскі, Алег Яноўскі, Эдмунд Ярмусік.

Рэдакцыйная рада:

Уладзімір Адамушка, Канстанцін Бандарэнка, Сымон Барыс, Марыя Бяспалая, Аляксандр Бабішчэвіч, Уладзімір Гілеп, Аляксандр Груша, Аляксандр Гужалоўскі, Таісія Доўнар, Ларыса Жэрка, Аляксандр Корзюк, Аляксандр Кушнярэвіч, Вячаслаў Лазіцкі, Святлана Марозава, Леанід Мартынаў, Сяргей Новікаў, Алег Слука, Валерый Талкачоў, Людміла Трыгорлава, Уладзімір Тугай, Віктар Фядосік, Неаніла Цыганок, Анатоль Шаркоў.

Рэдакцыя:

Намеснік галоўнага рэдактара — Наталля Матусевіч, рэдактар аддзела — Вітаўт Чаропка, мастацкае афармленне — Уладзімір Малахаў, вёрстка — Надзея Пяткоўская, карэктурка — Людміла Шчэрба.

ЗМЕСТ

КРЫНІЦАЗНАЎСТВА

Андрэй Латушкін	Лёс радзівілаўскай часткі архіва Вялікага Княства Літоўскага (1685–1946 гг.)	3
Марыя Самонава	Скандынаўскія паралелі з усходнеславянскімі сюжэтамі пра прадстаўнікоў полацкай княжацкай дынастыі	16

ЗНАХОДКІ І АДКРЫЦЦІ

Вольга Папко	Партрэт брэсцкага ваяводы Яна Ракоўскага (каля 1594–1639)	23
--------------	---	----

ГІСТАРЫЯГРАФІЯ

Уладзімір Здановіч	Беларускі перыяд гістарыяграфіі Вялікай Айчыннай вайны: характэрныя рысы і асаблівасці	29
--------------------	--	----

Беларускі перыяд гістарыяграфіі Вялікай Айчыннай вайны: характэрныя рысы і асаблівасці

Пасля набыцця Рэспублікай Беларусь статусу незалежнай і суверэннай дзяржавы ў 1991 г. пачаўся новы перыяд у вывучэнні гісторыі Беларусі часу Вялікай Айчыннай вайны, які атрымаў назву постсавецкі, ці сучасны. На сённяшні дзень ён налічвае ўжо 27 гадоў.

У сувязі з тым, што за гэты час адбылося вылучэнне, афармленне і развіццё ўласна беларускай гістарыяграфіі, падаецца мэтазгодным назваць дадзены перыяд беларускім.

Праблема перыядызацыі гістарыяграфіі, якая дазваляе адказаць на шэраг істотных пытанняў пра характар і ступень дакладнасці гістарычных распрацовак пэўнай тэмы на розных этапах яе вывучэння, пра перспектывы яе далейшага даследавання, з'яўляецца адной з найважнейшых метадалагічных праблем. З гэтай праблемай мы сутыкаемся і ў адносінах да беларускай гістарыяграфіі Вялікай Айчыннай вайны. Гістарыяграфічны аналіз навуковых прац па тэме, што пабачылі свет пасля 1991 г., дазваляе, на наш погляд, падзяліць беларускі перыяд гістарыяграфіі Вялікай Айчыннай вайны на два этапы: першы — канец 1991 г. — канец 2004 г.; другі — канец 2004 г. і па сённяшні дзень. Кожнаму з іх адпавядаюць пэўныя задачы, формы і метады арганізацыі навуковых даследаванняў, стан крыніцазнаўчай базы і магчымасць доступу да крыніц, узровень навуковых даследаванняў і наяўнасць кадраў даследчыкаў, асноўныя выкарыстаныя даследчыкамі падыходы.

Першы этап пачаўся пасля распаду СССР. Значна пашырылася і стала больш рэпрэзентатыўнай крыніцазнаўчая база. У адпаведнасці з рашэннем ЦК КПБ ад 24 верасня 1990 г. у выніку аб'яднання партархіва Інстытута гісторыі партыі пры ЦК КПБ і партархіва Мінскага абкама КПБ была створана самастойная архіўная ўстанова — Цэнтральны партыйны архіў КПБ, які спыніў сваё існаванне пасля спынення дзейнасці КПБ і быў перададзены ў падпарадкаванне Галоўнаму архіўнаму ўпраўленню пры Савеце Міністраў Рэспублікі Беларусь. У 1995 г. фонды Цэнтральнага партыйнага архіва былі перададзеныя ў Беларускі дзяржаўны архіў (былы Цэнтральны дзяржаўны архіў Кастрычніцкай рэвалюцыі і сацыялістычнага будаўніцтва), што быў рэарганізаваны і атрымаў назву Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь.

На працягу 1990-х гг. была праведзена значная работа па рассакрэчванні захаваных дакументаў. Важным крокам у гэтым накірунку стаў прыняты 6 кастрычніка 1994 г. Закон Рэспублікі Беларусь "Аб Нацыянальным архіўным фондзе і архівах у Рэспубліцы Беларусь", згодна з якім быў устаноўлены 30-гадовы тэрмін сакрэтнасці дакументаў з моманту іх стварэння. Усе сакрэтныя дакументы да 1968 г., за рэдкім выключэннем, былі рассакрэчаныя, што актывізава-

ла цікавасць да іх. У прыватнасці, даследчыкам сталі даступныя фонды германскіх акупацыйных уладаў і калабарацыйніцкіх органаў і арганізацый перыяду Вялікай Айчыннай вайны.

Адметнай з'явай гэтага перыяду стала стварэнне пастановай калегіі Дзяржаўнага камітэта па архівах і справаходстве Рэспублікі Беларусь ад 28 кастрычніка 1999 г. Археаграфічнай камісіі. 27 студзеня 2000 г. калегіяй было зацверджана палажэнне, паводле якога ў склад камісіі ўвайшлі прадстаўнікі дзяржаўных навукова-даследчых устаноў, ВУН, архіваў, музеяў, бібліятэк, грамадскіх арганізацый. Камісія з'яўлялася ведамасным каардынацыйным, навукова-метадычным і публікатарскім цэнтрам у галіне археаграфіі. Базавай установай камісіі быў названы Інстытут дакументазнаўства і архіўнай справы, а яе навуковым выданнем — "Беларускі археаграфічны штогоднік", першы нумар якога выйшаў з друку ў 2000 г.

У адзначаны перыяд даследчыкі атрымалі доступ да фондаў раней закрытых дзяржаўных і ведамасных архіваў, у тым ліку Камітэта дзяржаўнай бяспекі, Міністэрства ўнутраных спраў і Міністэрства замежных спраў, дакументаў і матэрыялаў, архіваў замежных краін, у першую чаргу Германіі і Польшчы. Актывізацыі навуковых даследаванняў садзейнічала і праца архівістаў рэспублікі, якія падрыхтавалі і апублікавалі шэраг зборнікаў дакументаў і даведнікаў, у тым ліку "Документы по истории Великой Отечественной войны в государственных архивах Республики Беларусь" (1998 г., перавыдадзены ў 2003 г.), "Месцы прымушовага ўтрымання грамадзянскага насельніцтва на часова акупаванай тэрыторыі Беларусі ў гады Вялікай Айчыннай вайны" (1996 г., перавыдадзены ў 2002 г. на рускай і нямецкай мовах), "Нацистское золото из Беларуси" (1998 г.), "Холокост в Беларуси" (2002 г.), "Озаричи — лагерь смерти" (1997 г.), "Белорусские оstarбайтеры" (1996—1998 гг.), "Нямецка-фашысцкі генацыд на Беларусі" (1995 г.), "Мінскае антыфашысцкае падполле" (1995 г.). Значна павысіўся ўзровень археаграфічнай апрацоўкі выдаваемых зборнікаў дакументаў, якія ўключаюць пералік выкарыстаных крыніц, геаграфічны, прадметна-тэматычны, імяны паказальнікі, спіс скаротаў. Істотныя змены адбыліся ў метадалогіі даследавання. Нагадаем, што тэарэ-

тычнай і метадалагічнай асновай манаграфій і дысертацый савецкага перыяду з'яўляліся працы класікаў марксізму-ленінізму, у першую чаргу ленінскае вучэнне аб абароне сацыялістычнай Айчыны, аб характары войн у эпоху імперыялізма; рашэнні з'ездаў КПСС і КПБ; артыкулы і выступленні вядомых дзеячаў партыі і дзяржавы па пытаннях абароны краіны. Тэарэтычнай і метадалагічнай асновай прац беларускага перыяду сталі навуковыя прынцыпы даследавання: гістарызм, аб'ектыўнасць, комплекснасць і сістэмнасць у вывучэнні гістарычных матэрыялаў, працэсаў і з'яў.

Характэрнай асаблівасцю першага этапу сталі адыход ад абсалютызаванай станоўчай ролі партыйнага кіраўніцтва ў гады вайны. з'яўленне, побач з традыцыйнымі тэмамі, новых накірункаў даследаванняў, якія ў савецкія часы па розных прычынах, у першую чаргу ідэалагічных, заставаліся па-за сферай інтарэсаў даследчыкаў (праблема калабарацыянізму, дзейнасць на тэрыторыі Беларусі Арміі Краёвай і антысавецкага падполля, рэпрэсіі супраць каманднага складу Чырвонай арміі напярэдадні вайны, пралікі ў ходзе падрыхтоўкі да вайны, страты ў Чырвонай арміі і сярод мірнага насельніцтва пры правядзенні ваенных аперацый, трагічны лёс савецкіх салдат, якія апынуліся ў акружэнні і палоне, праца эвакуіраваных у сістэме ГУЛАГа, супрацьстаянне савецкай і нямецкай прапаганды, роля каталіцкай і праваслаўнай цэркваў, прымусовая праца грамадзян Беларусі, палітыка нацысцкага генацыду ў адносінах да яўрэйскага насельніцтва і інш.). У гістарыяграфіі знайшлі адлюстраванне не толькі пафас перамог, але і трагізм паражэнняў.

Асноўнымі тэматычнымі блокамі савецкай гістарыяграфіі з'яўляліся гісторыя супраціўлення і акупацыйнага рэжыму. Прыярытэтнае месца займала партызанская тэматыка. На першым этапе беларускага перыяду прыярытэт даследавання пераходзіць да гісторыі акупацыйнага рэжыму і такой яго састаўной часткі, як калабарацыя. Менавіта ў азначаны перыяд А.М.Літвін выдзяляе ваенную, палітычную і эканамічную калабарацыю. Заслугай даследчыка стала вызначэнне колькасці калабарантаў (больш за 130 тысяч чалавек з улікам усходніх і каўказскіх батальёнаў, паліцыі парадку, украінскіх, літоўскіх, беларускіх паліцэйскіх батальёнаў, фарміраванняў БСА і БКА) і катэгорый калабарацыі: адкрытыя апазіцыянеры, якія з'яўляліся касцюком беларускай калабарацыі (у асноўным беларускія эмігранты, якія да 1939 г. пражывалі за межамі і вялі адпаведную працу ў гэтым накірунку), найбольш радыкальнай з якіх была Беларуска-нацыянал-сацыялістычная партыя на чале з Ф.Акінчыцам; патаемныя апазіцыянеры (пакрыўджаныя савецкай уладай людзі, якія да вайны жылі на тэрыторыі БССР, паверылі немцам ці іх супольнікам і свядома пайшлі на службу); тыя, хто паводле абставінаў лёсу апынуўся ў сувязі з першай ці другой групамі або на службе ў акупантаў і быў пазбаўлены іншага выбару. Найбольш шматлікай групай з'яўлялася ваенная калабарацыя, якая стала тэмай доктарскай дысертацыі А.Літвіна.

У манаграфіі і доктарскай дысертацыі А.А.Кавалені была паказаная дзейнасць на акупаванай тэрыторыі прагерманскіх саюзаў моладзі, найбольшым аўтарытэтам з якіх карыстаўся Саюз беларускай моладзі, паводле падлікаў даследчыка, у яго шэрагах налічвалася каля 13 тысяч чалавек. Такім чынам, ён абвясняе польскага гісторыка Ю.Туронка, які сцвярджае, што у саюзе да канца 1943 г. налічвалася да 40 тысяч, а ў сярэдзіне 1944 г. — да 100 тысяч чалавек. Дапаўняючы А.Літвіна, гісторык разглядае палітычны аспект акупацыйнага рэжыму і выдзяляе тры асноўныя накірункі калабарацыі: ідэйнае супрацоўніцтва (палітычныя і грамадскія аб'яднанні, арганізацыі і г. д.), свядомае супрацоўніцтва (служба ў разнастайных установах) і прымусовае супрацоўніцтва (адміністрацыйна-гаспадарчыя органы і прадпрыемствы).

Характэрнай рысай этапу стала з'яўленне гістарыяграфічных і крыніцазнаўчых прац. Калі ў пачатку 1990-х гг. яны былі прадстаўленыя ў асноўным невялікімі артыкуламі, то на працягу 1999—2003 гг. абаронены кандыдацкія дысертацыі С.У.Жумара, І.Э.Яленскай, С.А.Сіткевіча, А.Я.Паўлавай. У 1999 г. убачыла свет значная праца беларускіх гісторыкаў "Беларусь у гады Вялікай Айчыннай вайны. Праблемы гістарыяграфіі і крыніцазнаўства. Зборнік артыкулаў", у якой акцэнтуюцца ўвага на найбольш значных пытаннях вывучэння гісторыі Беларусі ў гады Вялікай Айчыннай вайны.

Магчымасць адкрыта выказаць сваё меркаванне садзейнічала з'яўленню крытычных публікацый. На першым этапе прадметам крытыкі, пераважна ў публіцыстыцы, газетных і часопісных артыкулах, стала праблема партызанскага руху. Неабходна адзначыць, што крытыка, якая галоўным чынам канцэнтравалася вакол такіх праблемаў, як характар партызанскага руху і роля Камуністычнай партыі ў яго станаўленні і развіцці, мела два асноўныя накірункі: негатыўна-крытычны і пазітыўна-крытычны.

Прадстаўніком першага накірунку з'яўляюцца прафесар Я.Шыраеў, польскі даследчык Ю.Туронак і беларускі гісторык В.Барабаш, у працах якіх аспрэчваўся тэзіс пра ўсенародны характар Супраціўлення на часова акупаванай тэрыторыі Беларусі. Большая частка даследчыкаў, крытыкуючы недахопы савецкіх гісторыкаў у асвятленні вылучанай праблемы, выдзяляючы новыя накірункі даследавання, прытрымліваецца думкі, што, нягледзячы на ўсе недахопы і негатыўныя факты, рух Супраціўлення меў сапраўды ўсенародны характар. Разам з тым неабходна адзначыць, што ўсенародны характар партызанскі рух набыў з восені 1943 г. Як паказвае аналіз дакументальных крыніц і апублікаванай літаратуры ў першы перыяд Вялікай Айчыннай вайны, адзінства беларускага народа не існавала. Побач з патрыятычным уздымам, які быў характэрны найперш жыхарам Усходняй Беларусі, мелі месца і тэндэнцыі ідэйна-палітычнага размежавання грамадства, абумоўленыя шэрагам аб'ектыўных і суб'ектыўных фактараў.

На дадзеным этапе пачалося станаўленне і развіццё нацыянальнай сістэмы атэстацыі кадраў вышэйшай навуковай кваліфікацыі. 18 верасня 1992 г. былі прынятыя дзве пастановы Савета Міністраў Рэспублікі Беларусь. Першай з іх "Аб часовым парадку прысваення вучоных званняў у Рэспубліцы Беларусь" (№563) пры Міністэрстве адукацыі была створана атэстацыйная калегія для надання вучоных званняў прафесара і дацэнта. Другой — "Аб стварэнні Вышэйшай атэстацыйнай камісіі пры Савеце Міністраў Рэспублікі Беларусь" (№564) — была створана Беларуская вышэйшая атэстацыйная камісія для прысуджэння вучоных ступеняў доктара і кандыдата навук. Неабходна адзначыць, што нацыянальная сістэма грунтавалася на базавых прынцыпах савецкай сістэмы атэстацыі навуковых і навукова-педагагічных спецыялістаў вышэйшай кваліфікацыі. Важнай вехай у гісторыі станаўлення і развіцця нацыянальнай сістэмы атэстацыі кадраў вышэйшай навуковай кваліфікацыі стала пастанова Савета Міністраў Рэспублікі Беларусь ад 16 мая 1997 г. "Аб зацвярджэнні Палажэння аб прысуджэнні вучоных ступеняў і прысваенні вучоных званняў" (№499). У выніку працы па ўдасканаленні дадзенай сістэмы ўдалося не дапусціць скарачэння колькасці падрыхтаваных даследчыкаў ваеннай гісторыі Беларусі.

Так, у 1994—2004 гг. было падрыхтавана 24 дысертацыі (1 знятая з абароны). З 23 абароненых дысертацый 19, у тым ліку 4 доктарскія, падрыхтаваныя па спецыяльнасці "айчынная гісторыя", 4 — па спецыяльнасці "гістарыяграфія, крыніцазнаўства і метады гістарычнага даследавання". 2 доктарскія і 11 кандыдацкіх з 19 прысвечаны гісторыі акупацыйнага рэжыму, з якіх у 2 доктарскіх і 5 кандыдацкіх дысертацыях разглядаюцца праблемы калабарацыі.

У савецкі перыяд асноўная роля ў арганізацыі навуковых даследаванняў па тэме Вялікай Айчыннай вайны належала Інстытуту гісторыі Акадэміі навук БССР і Інстытуту гісторыі партыі пры ЦК КПБ, у якіх былі створаны адпаведныя сектары і аддзелы. З прыпыненнем дзейнасці КПСС і КПБ спыніў сваё існаванне Інстытут гісторыі партыі пры ЦК КПБ, у кастрычніку 1990 г. рэарганізаваны ў Інстытут гісторыка-палітычных даследаванняў. Паводле распараджэння Савета Міністраў Рэспублікі Беларусь ад 11 снежня 1991 г., на яго базе быў створаны Беларускі навукова-даследчы цэнтр дакументазнаўства і рэтраінфармацыі, які падпарадкоўваўся Галоўнаму архіўнаму ўпраўленню Рэспублікі Беларусь. Са студзеня 1994 г. цэнтр меў назву Беларуска навукова-даследчы цэнтр дакументазнаўства, археаграфіі і архіўнай справы, а ў студзені 1996 г. быў пераўтвораны ў Беларускі навукова-даследчы інстытут дакументазнаўства і архіўнай справы. На інстытут была ўскладзеная задача распрацоўкі навуковых прынцыпаў публікацыі дакументаў і матэрыялаў архіўнага фонду Рэспублікі Беларусь, правядзенне экспертызы дакументаў, што знаходзяцца на захаванні, даследаванне на падставе архіўных дакументаў праблемаў гісторыі Беларусі, у

тым ліку і перыяду Вялікай Айчыннай вайны. У структуру інстытута ўваходзяць аддзелы дакументазнаўства, архівазнаўства, археаграфіі, аўтаматызаваных архіўных тэхналогій, а таксама рэдакцыйна-выдавецкі аддзел, бібліятэка.

У пачатку 1990-х гг. адбылася рэарганізацыя шэрагу аддзелаў Інстытута гісторыі Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі, які працягваў заставацца значным навукова-даследчым цэнтрам гісторыі Беларусі перыяду Вялікай Айчыннай вайны. Так, аддзел гісторыі Беларусі перыяду Вялікай Айчыннай вайны ў 1991 г. быў пераўтвораны ў аддзел ваеннай гісторыі Беларусі савецкага перыяду, а пазней — у аддзел ваеннай гісторыі Беларусі (кіраўнік — А. Літвін).

Да характэрных рыс новага перыяду неабходна таксама аднесці з'яўленне спецыялізаваных часопісаў: "Беларускі гістарычны часопіс", "Спадчына", "Беларуская думка", "Беларуская мінуўшчына" і іншых. Практычна ва ўсіх універсітэтах выдаюцца "Веснікі". Такія перыядычныя выданні, па-першае, даюць магчымасць даследчыкам апублікаваць свае працы, па-другое, знаёмяць шырокае кола грамадскасці з навішымі дасягненнямі навукоўцаў у вывучэнні праблем Вялікай Айчыннай вайны на тэрыторыі Беларусі.

Па розных аспектах гісторыі Беларусі перыяду Вялікай Айчыннай вайны праведзены дзясяткі навуковых канферэнцый, у тым ліку міжнародных, тэматыка якіх не толькі адлюстравала разнастайны спектр даследчыцкіх пошукаў навукоўцаў Беларусі, але і акрэсліла новыя актуальныя праблемы.

Аналіз апублікаванай літаратуры і крыніц паказвае, што многія аспекты гісторыі Беларусі часоў Вялікай Айчыннай вайны атрымалі грунтоўнае асвятленне, былі падвергнутыя крытыцы дагматычныя напластаванні і скажэнні, якія адмоўна адбіліся на навуковай дзейнасці, створаны спрыяльныя ўмовы для далейшага паглыблення навуковых даследаванняў. Разам з тым на першым этапе толькі фрагментарна былі вывучаны асобныя аспекты многіх праблем.

Менавіта вывучэнне пытанняў, якія не атрымалі належнага асвятлення ў гістарычнай літаратуры, доктарскіх і кандыдацкіх дысертацыях, стала асноўнай задачай айчынных гісторыкаў на другім этапе, які мэтазгодна пачынаць з канца 2004 г. Вырашэнне новых задач па вывучэнні гісторыі Беларусі перыяду Вялікай Айчыннай вайны патрабавала наяўнасці падрыхтаваных кадраў, найперш вышэйшай кваліфікацыі, кандыдатаў і дактароў навук. Указам Прэзідэнта Рэспублікі Беларусь №560 ад 17 лістапада 2004 г. было зацверджана новае "Палажэнне аб прысуджэнні вучоных ступеняў і прысваенні вучоных званняў", згодна з якім узрасталі патрабаванні да кандыдацкіх і доктарскіх дысертацый. У першую чаргу гэта датычыцца апублікаванасці вынікаў даследаванняў. Так, суіскальніку ступені кандыдата навук неабходна мець тры артыкулы ў навуковых выданнях, зацверджаных ВАК Беларусі для апублікавання вынікаў дысертацыйных даследаванняў, а суіскальніку доктарскай ступені — 15, у тым ліку адзін у аналагічных за-

межных выданнях, і манаграфію. Акрамя гэтага суіскальнікі вучоных ступеняў павінны мець публікацыі ў разнастайных зборніках, матэрыялах канферэнцый. Такі падыход, на наш погляд, прадоўжыў тэрмін падрыхтоўкі дысертацый, асабліва доктарскіх, аднак на агульную іх колькасць істотна не паўплываў.

У 2005—2015 гг. было абаронена 19 дысертацый па тэме, у тым ліку 3 доктарскія і 16 кандыдацкіх (2 кандыдацкія не зацверджаны ВАК, 2 доктарская і 2 кандыдацкія пераабаронены). З 19 абароненых дысертацый 17, у тым ліку 2 доктарскія, падрыхтаваны па спецыяльнасці "айчынная гісторыя", 2, адна з якіх доктарская, — па спецыяльнасці "гістарыяграфія, крыніцазнаўства і метады гістарычнага даследавання".

Як бачна, назіраецца, хоць і нязначнае, скарачэнне колькасці абароненых кандыдацкіх дысертацый. Адначасова ўзрастае колькасць адхіленых ВАК дысертацый. Значна больш істотныя змены назіраюцца ў тэматыцы падрыхтаваных дысертацыйных даследаванняў. Праблема калабарацыі перастае быць прыярытэтным напрамкам даследаванняў беларускіх гісторыкаў. Адзіным дысертацыйным даследаваннем, непасрэдна прысвечаным калабарацыі, з'яўляецца абароненая ў 2005 г. дысертацыя А.В. Бяляева. Аднак асобныя аспекты тэмы раскрываюцца ў некаторых главах і параграфіях падрыхтаваных дысертацый.

На працягу 2005—2017 гг. былі дасягнуты значныя поспехі ў пашырэнні крыніцазнаўчай базы. У навуковы зварот была ўведзена значная колькасць разнастайных дакументаў, што з'яўляецца несумненнай заслугай айчынных даследчыкаў. Працягвалася дакументальнае асвятленне гісторыі Беларусі 1941—1944 гг. Шэраг зборнікаў дакументаў і даведнікаў прысвечаны нацысцкаму акупацыйнаму рэжыму. Адметнай рысай зборнікаў з'яўляецца цыклічны характар. Сярод выданняў выдзелім трылогію, якая апавядае пра лёс беларускіх вёсак, спаленых у гады Вялікай Айчыннай вайны: "Хатынь. Трагедыя і памяць: дакументы і матэрыялы", "Хатынскі некропаль: дакументы і матэрыялы" і "Хатынскія Дрэвы жыцця: дакументы і матэрыялы".

На новы ўзровень паднялося дакументальнае асвятленне традыцыйнай для айчыннай гістарыяграфіі партызанскай тэматыкі. Асобнае месца сярод дакументальных выданняў займае падрыхтаваны сумеснымі намаганнямі супрацоўнікаў Нацыянальнага архіва Рэспублікі Беларусь і Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі зборнік "Партызаны в операції "Багратіон", які стаў працягам публікацыі дакументаў, прысвечаных партызанскаму руху ў Беларусі ў гады Вялікай Айчыннай вайны, распачатай яшчэ ў 1960-я гг. У выданні прадстаўлены 200 малавядомых дакументаў і матэрыялаў, з якіх толькі 5 былі раней надрукаваныя.

Адной з асаблівасцяў другога этапу стала публікацыя крыніц, выяўленых у нямецкіх архівах. Дакументальныя зборнікі ў большасці мелі тэматычны характар і асвятлялі гісторыю пачатковага перыяду вайны. Іх умоўна можна падзяліць на дзве групы. Да першай адносяцца зборнікі дакументаў. У 2016 г. сумеснымі

намаганнямі беларускіх гісторыкаў і дактаранта Лейпцыгскага ўніверсітэта К. Ганцара (кіраўнік аўтарскага калектыву) падрыхтаваны зборнік "Брест. Лето 1941 года. Документы. Материалы. Фотографии".

У другую групу дакументальных крыніц уваходзяць дакументы і матэрыялы, уключаныя ў склад манаграфічных выданняў. Напярэдадні 70-годдзя Вялікай Перамогі ўбачыла свет манаграфія С.Я. Новікава "Беларусь улетку 1941 года: новыя падыходы ў даследаванні баявых дзеянняў". У другім раздзеле кнігі змешчана 57 дакументаў у перакладзе з нямецкай мовы. У другім выданні манаграфіі С.Я. Новікава колькасць уведзеных у навуковы зварот нямецкіх дакументаў была павялічана да 81. Да гэтай групы адносіцца і другая кніга (зборнік дакументаў) сумеснага выдання беларускіх, расійскіх і ўкраінскіх навукоўцаў — двухтомніка "1941 год: Страна в огне".

Характэрнай асаблівасцю этапа можна пазначыць і падрыхтоўку калектывных прац пра вайну ў цэлым і па яе асобных праблемах. У 2005 г. калектывам беларускіх гісторыкаў была выдадзена кніга "Беларусь в годы Великой Отечественной войны. 1941—1945 гг." (самае значнае на дадзены момант выданне айчынных даследчыкаў), якую можна лічыць пачаткам новага этапу беларускага перыяду гістарыяграфіі.

У азначаны этап айчыннымі гісторыкамі былі падрыхтаваныя грунтоўныя працы ў 2 кнігах "Беларусь. 1941—1945: Подвиг. Трагедия. Память", "Рижский мир в судьбе белорусского народа. 1921—1953 гг.", "Гісторыя беларускай дзяржаўнасці ў канцы XVIII — пачатку XXI ст.", якія цалкам ці часткова прысвечаныя гісторыі Беларусі часоў Вялікай Айчыннай вайны. Навукоўцы Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі сумесна з калегамі з вышэйшых навучальных устаноў краіны падрыхтавалі фундаментальную працу "Вклад белорусского народа в Победу в Великой Отечественной войне", у якой упершыню абагульнены ўклад беларусаў і ўраджэнцаў Беларусі ў разгром нацысцкай Германіі.

Адной з асаблівасцяў дадзенага перыяду з'явілася падрыхтоўка калектывных прац сумесна з навукадаследчымі інстытутамі, грамадскімі аб'яднаннямі, замежнымі партнёрамі. Яскравым прыкладам такога супрацоўніцтва з краінамі далёкага і блізкага замежжа стала сумеснае выданне беларускімі, расійскімі і ўкраінскімі навукоўцамі двухтомніка "1941 год: Страна в огне" — першае з часоў распаду Савецкага Саюза глабальнае міжнароднае даследаванне, у якім адлюстравана новая, больш глыбокая і аб'ектыўная ацэнка ўкладу трох краін у зрыў першапачатковых задум германскага "бліцкрыгу". Яго працягам стала выданне "Коренной перелом. 1942—1943", прысвечанае падзеям 1942—1943 гг., якія адносяцца да перыяду карэннага пералому ў Вялікай Айчыннай вайне, а таксама двухтомнік "Освобождение. 1944—1945", у якім адлюстраваны асноўныя этапы і важнейшыя падзеі завяршальнага этапу Вялікай Айчыннай вайны. Нягледзячы на тое, што пасля першага выдання прайшло ўсяго 6 гадоў, аўтарскі калектыв зведаў значныя зме-

ны. Украінскія гісторыкі не прынялі ўдзелу ў напісанні новых кніг. Дадзены факт з'яўляецца яркім пацвярджэннем таго, што Вялікая Айчынная вайна па-ранейшаму займае асобнае месца ў грамадскай свядомасці, палітыцы і ідэалогіі рэспублік былога СССР. Так, ва Украіне сам тэрмін "Вялікая Айчынная вайна" заменены паняццем "Другая сусветная вайна", а Дзень Перамогі — Днём памяці і прымірэння.

Агульным для двух этапаў з'яўляецца пастаноўка новых праблем і пытанняў у вывучэнні Вялікай Айчыннай вайны, якія раней не ставіліся гісторыкамі, а таксама новыя метады і падыходы да вывучэння. Разам з тым даследаванне некаторых з іх паднялося на новы ўзровень. Так, на першым этапе толькі фрагментарнае вывучэнне атрымалі асобныя аспекты вострай праблемы савецкіх ваеннапалонных. Шматлікія праблемы ўтрымання савецкіх ваеннапалонных у нацысцкіх лагерах на акупаванай тэрыторыі Беларусі сталі прадметам дысертацыйнага даследавання А.М.Дакуновай "Советские военнопленные на оккупированной территории Беларуси: условия содержания, сопротивление (1941—1944 гг.)".

З'явіўся і новы накірунак даследаванняў — вывучэнне фінансавай палітыкі германскіх акупацыйных ўлад на акупаванай тэрыторыі Беларусі. Асноўныя аспекты і вызначэнне асаблівасцяў гістарычных наступстваў яе правядзення раскрытыя ў дысертацыйнай рабоце І.Я.Кураковай.

На новым узроўні вывучаецца прымусовая праца грамадзян Беларусі. У савецкай гістарыяграфіі дадзеная праблема разглядалася ў кантэксце акупацыйнай эканамічнай палітыкі германскіх улад. Пры гэтым практычна не даследавалася гісторыя новай сацыяльнай групы — оstarбайтараў. У 1990-я гг. быў выдадзены зборнік дакументаў і матэрыялаў "Белорусские оstarбайтеры. Угон населения Беларуси на принудительные работы в Германию (1941—1944)", а таксама зборнік "Оstarбайтеры. Принудительный труд белорусского населения в Австрии", якія даюць уяўленне пра становішча вывезеных грамадзян Беларусі, а таксама раскрываюць палітыку савецкай улады ў дачыненні да рэпатрыянтаў. Аднак на манаграфічным і дысертацыйным узроўнях праблема оstarбайтараў не вывучалася, як, дарэчы, і праблема гісторыі працоўнай паўсядзённасці насельніцтва акупаваных тэрыторый.

У наступнае дзесяцігоддзе сітуацыя кардынальна памянялася. Палітыка прымусовай працы, якая ажыццяўлялася германскімі акупацыйнымі ўладамі на тэрыторыі Беларусі, атрымала грунтоўнае асвятленне ў кандыдацкай дысертацыі і манаграфіі Я.А.Грэбня "Вяртанне ў рабства: прымусовая праца насельніцтва Беларусі 1941—1945 гг."

На выдзеленым этапе з'явілася першая гістарыяграфічная манаграфія і доктарская дысертацыя (аўтар У.В.Здановіч), у якіх на падставе комплекснага аналізу разнастайных гістарыяграфічных выданняў раскрыты працэс навуковага вывучэння гісторыі Беларусі перыяду Вялікай Айчыннай вайны, вызначаны

канцэптуальныя падыходы, ступень вывучанасці праблемы, выяўлены заканамернасці і асаблівасці фарміравання і развіцця навукова-даследчых прац па тэме, ахарактарызаваны асноўныя перыяды і этапы развіцця гістарыяграфіі па ваеннай гісторыі Беларусі азначанага перыяду, прапанаваны свой варыянт перыядызацыі.

На азначаным этапе адбыліся новыя структурныя змены ў навуковых установах, актывізавалася работа па даследаванні праблем ваеннай гісторыі на кафедрах грамадскіх навук ВУН рэспублікі. Значную працу ў гэтым накірунку вялі кафедры Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта, Беларускага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта імя Максіма Танка, Мінскага дзяржаўнага лінгвістычнага ўніверсітэта, Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы, Брэсцкага дзяржаўнага ўніверсітэта імя А.С.Пушкіна. У 2004 г., згодна з загадам міністра адукацыі Рэспублікі Беларусь ад 27 мая 2004 г. "Аб выкладанні ва ўстановах адукацыі курса "Вялікая Айчынная вайна савецкага народа (у кантэксце Другой сусветнай вайны)" (№708), ва ўсіх вышэйшых, сярэдніх і сярэдніх спецыяльных навучальных установах Беларусі быў уведзены спецкурс ці факультатывы "Вялікая Айчынная вайна савецкага народа (у кантэксце Другой сусветнай вайны)". Гэты спецкурс меў добрае метадычнае забеспячэнне: у тым жа 2004 г. была распрацавана яго праграма і выдадзены адпаведны падручнік.

13 снежня 2005 г. была праведзена рэарганізацыя структуры Інстытута гісторыі НАН Беларусі. Аддзел ваеннай гісторыі стаў называцца аддзелам ваеннай гісторыі і міждзяржаўных адносін, яго кіраўніком па-ранейшаму з'яўляўся А.Літвін. У выніку наступнай рэарганізацыі, праведзенай у пачатку 2016 г., аддзел ваеннай гісторыі атрымаў ранейшую назву і стаў складовай часткай Цэнтра новай і навейшай гісторыі Беларусі.

Праведзены аналіз паказаў, што на дадзеным этапе адбылося крытычнае пераасэнсаванне стану гістарычнай навукі, выпрацоўка новых падходаў, пунктаў гледжання, удасканаленне метадаў гістарычнага даследавання, выдзяленне новых актуальных накірункаў даследавання. Павялічылася таксама колькасць прац і накірункаў, па якіх ажыццяўлялася крытыка гісторыі Беларусі перыяду Вялікай Айчыннай вайны. Тэндэнцыйныя, палітызаваныя, не пацверджаныя гістарычнымі фактамі сцвярджэнні па некаторых прынцыповых і важных пытаннях гісторыі вайны (адмова ад тэрміна "Вялікая Айчынная вайна", тэзісы аб тоеснасці гітлерызму і бальшавізму, аб роўнай адказнасці Германіі і Савецкага Саюза за развязванне Другой сусветнай вайны, аб чужароднасці партызанскай вайны для беларусаў) утрымліваюцца ў шэрагу навукова-папулярных прац.

Уладзімір Васільевіч Здановіч,
доктар гістарычных навук, прафесар,
загядчык кафедры гісторыі Беларусі
Брэсцкага дзяржаўнага ўніверсітэта